

ΕΚΤ
ΚΕΙΜΕΝΑ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ

01
2017

**Διαμορφώνοντας ένα νέο
πλαίσιο συνδρομών σε
επιστημονικές δημοσιεύσεις
στην εποχή της κρίσης:
κρίσιμα ζητήματα και επιλογές**

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

NATIONAL
DOCUMENTATION
CENTRE

Συγγραφείς

Δρ Εύη Σαχίνη, Διευθύντρια Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης

Δρ Βικτωρία Τσουκαλά, Υπεύθυνη Μονάδας Ηλεκτρονικών Εκδόσεων και Δράσεων ΑΚΕ

Δρ Μαρίνα Αγγελάκη, Μονάδα Ηλεκτρονικών Εκδόσεων και Δράσεων ΑΚΕ

Ιωάννα Σαραντοπούλου, Προϊσταμένη Τμήματος Ψηφιακής Βιβλιοθήκης, Επιστήμης & Πολιτισμού

Ηράκλειτος Σουγιουλτζόγλου, Μονάδα Ηλεκτρονικών Εκδόσεων και Δράσεων ΑΚΕ

Προτεινόμενος τρόπος αναφοράς

Σαχίνη Ε., Τσουκαλά Β., Αγγελάκη Μ., Σαραντοπούλου Ι., Σουγιουλτζόγλου Η. (2017), "Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές", 1^η έκδοση, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ | ΕΙΕ

Copyright © 2017 Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

δ: Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 11635 Αθήνα • τ: 210 7273900 • f: 210 7246824 • e: ekt@ekt.gr • www.ekt.gr

Το έργο αυτό διατίθεται με άδεια Creative Commons

Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Προκειμένου να δείτε αντίγραφο της άδειας επισκεφθείτε:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el>

Γραφιστικός σχεδιασμός & επιμέλεια εκδόσεων ΕΚΤ / Κείμενα Εργασίας: Βασίλης Ντουμάνης

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	3
Εισαγωγή.....	4
Το συνδρομητικό μοντέλο πρόσβασης στην επιστημονική πληροφορία.....	6
Το συνδρομητικό μοντέλο στην Ελλάδα.....	8
Νέες τάσεις και πρωτοβουλίες για την πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας.....	10
Επιχειρησιακά μοντέλα ανοικτής πρόσβασης ως εναλλακτικά του συνδρομητικού μοντέλου.....	12
Η Ανοικτή Πρόσβαση στις επιστημονικές δημοσιεύσεις σε αριθμούς.....	14
Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση.....	18

Εισαγωγή

Ο τομέας των ακαδημαϊκών εκδόσεων βρίσκεται αντιμέτωπος τα τελευταία χρόνια με μια σειρά σημαντικών προκλήσεων. Η μετάβαση από τις έντυπες στις ηλεκτρονικές εκδόσεις και από την πρόσβαση μέσω συνδρομών στην ανοικτή πρόσβαση δημιουργεί ένα νέο τοπίο στο οποίο δραστηριοποιούνται ταυτόχρονα πρωτοποριακοί και πιο "παραδοσιακοί" εκδότες.

Η ανοικτή πρόσβαση ορίζεται ως η πρακτική της παροχής δικτυακής πρόσβασης στην επιστημονική πληροφορία (άρθρα, μονογραφίες, ερευνητικά δεδομένα) δωρεάν για τον αναγνώστη και με αδειοδότηση, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί περαιτέρω από τους ερευνητές, τη βιομηχανία και τους πολίτες. Θεραπεύει το ζήτημα της περιορισμένης πρόσβασης στα ερευνητικά αποτελέσματα, η οποία προκαλείται από το αυξημένο κόστος συνδρομών.

Η ανοικτή πρόσβαση έχει επικρατήσει πλέον ως πρακτική και μάλιστα ένας συνεχώς αυξανόμενος αριθμός πανεπιστημίων και χρηματοδοτών έρευνας, μεταξύ των οποίων και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με τον Ορίζοντα 2020, υιοθετεί υποχρεωτικές πολιτικές ανοικτής πρόσβασης προκειμένου να υποστηρίξει την ευρεία πρόσβαση από όλους στη δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα με στόχο την εντατικοποίηση της έρευνας, ιδιαίτερα από τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), την ενίσχυση της καινοτομίας, την οικονομική και κοινωνική ευημερία και φυσικά, τη μείωση του κόστους των δημοσιεύσεων και συνδρομών.¹ Το Συμβούλιο Ανταγωνιστικότητας της ΕΕ επιβεβαίωσε πρόσφατα τη στήριξή του στην ανοικτή πρόσβαση, με την ομόφωνη απόφασή του για την παροχή άμεσης ανοικτής πρόσβασης στις δημοσιεύσεις οι οποίες απορρέουν από δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα έως το 2020.²

Το αυξανόμενο κόστος των συνδρομών ασκεί σημαντική πίεση στις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες. Το συνδρομητικό σύστημα πρόσβασης σε επιστημονικό περιεχόμενο, έχοντας δημιουργήσει τεράστια κέρδη για τους εκδότες και ανισότητες στην πρόσβαση στη γνώση σε παγκόσμιο επίπεδο, φαίνεται σταδιακά να μεταμορφώνεται, μεταξύ άλλων και υπό την πίεση της ανοικτής πρόσβασης ως νέου επιχειρησιακού μοντέλου για τις επιστημονικές εκδόσεις.

Το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ) είναι θεσμοθετημένη εθνική υποδομή που συγκεντρώνει, οργανώνει και διαθέτει ψηφιακό περιεχόμενο έρευνας, επιστήμης και πολιτισμού, στο σύνολο της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας της χώρας (Άρθρο 4, Π.Δ. 226/1989). Στο πλαίσιο της ευθύνης του, πριν από 20 έτη, το ΕΚΤ διερεύνησε και αξιοποίησε τις δυνατότητες για αδειοδότηση για την συνεργατική πρόσβαση των Ερευνητικών Κέντρων της ΓΓΕΤ σε επιστημονικές πληροφοριακές πηγές, ενώ ήταν από τους πρώτους φορείς που έμπρακτα στήριξε την πρωτοβουλία της ανοικτής πρόσβασης και με ποικιλία δράσεων και

¹ European Commission. Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. Version 2.1. 15 February 2016.
http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf

² Council of the European Union (2016) The transition towards an Open Science System, Brussels, 27 May 2016 <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9526-2016-INIT/en/pdf>

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

τεχνογνωσία, ανέπτυξε αποθετήρια και ηλεκτρονικές εκδόσεις ανοικτής πρόσβασης για την ενίσχυση της οργάνωσης και της ελεύθερης διάθεσης της επιστημονικής παραγωγής της χώρας.

Στο πλαίσιο αυτό, διαθέτοντας πολύχρονη εμπειρία και δραστηριότητα στο αντικείμενο και δεδομένου ότι στο ΕΚΤ εξακολουθούμε να παρακολουθούμε στενά τις εξελίξεις στο εγχώριο και διεθνές περιβάλλον των κοινοπρακτικών μοντέλων αλλά και των νέων μοντέλων επιστημονικής επικοινωνίας, διατυπώνουμε την αποδελτιωμένη γνώση και την εμπειρία μας στο πεδίο, στο παρόν κείμενο εργασίας.

Σκοπός του κειμένου εργασίας είναι να παρουσιάσει το διεθνές περιβάλλον και την κατάσταση στην Ελλάδα σε σχέση με τις προαναφερόμενες αλλαγές, αναδεικνύοντας παραδείγματα από άλλες χώρες, μέσα από τα οποία θα μπορούσε η χώρα μας να αντλήσει χρήσιμα συμπεράσματα για τη διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου συνδρομών στις επιστημονικές δημοσιεύσεις.

Το συνδρομητικό μοντέλο πρόσβασης στην επιστημονική πληροφορία

Τις τελευταίες δεκαετίες, το μοντέλο που έχει επικρατήσει για την πρόσβαση στην επιστημονική πληροφορία είναι αυτό των συνδρομών, και τελευταία αυτό των «big deals», το οποίο ακολουθούν και τα κοινοπρακτικά συμβόλαια του Συλλόγου Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ΣΕΑΒ). Οι συμφωνίες «big deals», προβλέπουν για την κοινοπραξία ιδρυμάτων την εξασφάλιση ηλεκτρονικής πρόσβασης σε όλα τα περιοδικά του εκδότη για μια τιμή, συνήθως με βάση τις τρέχουσες τιμές για την αγορά μέρους των τίτλων του εν λόγω εκδότη, συν κάποια προσαύξηση. Σύμφωνα με τους όρους της σύμβασης, οι ετήσιες αυξήσεις των τιμών προσδιορίζονται εκ των πρότερων για τη διάρκεια του συμβολαίου. Τα συμβόλαια είναι συνήθως τριετή και, κατά τη διάρκεια ισχύος τους, ο εκδότης επιτρέπει συνήθως στη βιβλιοθήκη να ακυρώσει τις έντυπες συνδρομές για εξοικονόμηση κόστους ή την αγορά επιπλέον έντυπων συνδρομών σε μειωμένες τιμές· το περιεχόμενο αποτελεί, εφεξής, "πακέτο", με αποτέλεσμα οι ατομικές συνδρομές περιοδικών να μην είναι πλέον δυνατό να διακοπούν.

Συνέπεια της πρακτικής αυτής, οι βιβλιοθήκες εγκλωβίζονται σε πολυετείς συμφωνίες-πακέτα (multiyear agreements) υψηλού κόστους, που σχεδόν πάντα βασίζονται σε ξεπερασμένα ιστορικά ποσά δαπανών για συνδρομές σε έντυπες συλλογές των εν λόγω εκδοτών. Η ετήσια αύξηση κυμαίνεται από 7% έως 9%. Οι προϋπολογισμοί των βιβλιοθηκών τα τελευταία χρόνια παραμένουν, ωστόσο, σταθεροί ή βαίνουν μειούμενοι (π.χ. για ένα πακέτο του οποίου η τιμή αυξάνεται κατά 5,5% ανά έτος, η τιμή του διπλασιάστηκε μεταξύ 1999 και 2012, ενώ κατά την ίδια χρονική περίοδο στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, ο δείκτης τιμών καταναλωτή αυξήθηκε κατά 38%).

Οι τιμές των πακέτων αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ ιδρυμάτων και εκδοτών, με τους τελευταίους να προσπαθούν να τις κρατήσουν εμπιστευτικές. Πολλές συμβάσεις περιλαμβάνουν ρήτρες «εμπιστευτικότητας» που απαγορεύουν στις βιβλιοθήκες να κοινοποιήσουν οποιαδήποτε πληροφορία σχετικά με τους συμβατικούς όρους. Αυτό γίνεται γιατί επικρατούν συνθήκες μονοπωλίου που επιτρέπουν τη χρήση διαφορετικής τιμολόγησης, κοντά στο οριακό κόστος για κάποιους συνδρομητές, καθώς και την επιβολή υψηλότερων τιμών για άλλους. Οι τιμές εξαρτώνται από την προθυμία ή τη δυνατότητα των αγοραστών να πληρώσουν. Διατίθενται, λοιπόν, δημοφιλή περιοδικά ως κομμάτια συλλογής που περιλαμβάνει όχι ιδιαίτερα αξιόλογους τίτλους, και οι βιβλιοθήκες αναγκάζονται να αποδεχτούν τίτλους που δεν χρειάζονται και δεν χρησιμοποιούν³. Κατά συνέπεια, παρατηρείται απώλεια του ελέγχου των συλλογών με πακέτα τύπου «όλα-ή-τίποτα» που αυξάνουν το κόστος, απαιτώντας την προσθήκη νέων και τη μεταφορά άλλων τίτλων, ενώ ταυτόχρονα περιορίζουν τις ακυρώσεις. Προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις ανελαστικές οικονομικές απαιτήσεις των «big deals» οι βιβλιοθήκες καλούνται να προβούν σε περικοπές τίτλων μικρότερων εκδοτών που είναι εκτός πακέτου και καλύπτουν ιδιαίτερες ανάγκες, ή σε περικοπές βιβλίων, βάσεων δεδομένων κτλ. Με αυτόν τον τρόπο, ωστόσο, ενισχύονται τα μονοπώλια των μεγάλων εκδοτών.

³ Qiangdong Zhu Huimin Xiang, (2016), "Differences of Pareto principle performance in e-resource download distribution", *The Electronic Library*, Vol. 34 Iss 5 pp. 846 – 855, doi:10.1108/EL-05-2015-0068

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

Από το 2006 μέχρι σήμερα το περιβάλλον σταδιακά αλλάζει, συνέπεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η τελευταία ανέδειξε ανησυχίες σχετικές με την ακαμψία του μοντέλου τιμολόγησης των “big deals”, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την οικονομική προσιτότητα και τη βιωσιμότητά του. Η κρίση επηρέασε σοβαρά ακόμη και τις μεγαλύτερες επιστημονικές βιβλιοθήκες: π.χ. ο Charles Lowry το 2011⁴ διαπίστωσε ότι περισσότερες από τις μισές βιβλιοθήκες της Ένωσης Ερευνητικών Βιβλιοθηκών (ARL) που ρωτήθηκαν ανέφεραν ακύρωση περιοδικών κατά την περίοδο 2009-2010.

Την ίδια στιγμή, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι είναι δυνατή η αποχώρηση από τα «big deals» και ταυτόχρονα η ικανοποίηση των πληροφοριακών αναγκών των χρηστών. Υπάρχουν παραδείγματα πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών, όπως του Stanford, που ως επί το πλείστον έχουν αποφύγει να μπουν σε συμβόλαια «big deals» και καταφέρνουν να διατηρούν την ποιότητα των υπηρεσιών τους προς τους απαιτητικούς χρήστες τους.⁵ Υπάρχει συχνά η αντίληψη ότι ο τερματισμός ενός «big deal» θα έχει σοβαρές επιπτώσεις στους τελικούς χρήστες όσον αφορά την απώλεια του περιεχομένου. Ωστόσο, μια προσεκτική ανάλυση των δεδομένων χρήσης συχνά αποκαλύπτει ότι υπάρχουν πολλά περιοδικά στα «πακέτα» των εκδοτών που έχουν πολύ μικρή ή καμία χρήση (πρβλ. με την περίπτωση της Ελλάδας που ακολουθεί). Το εξειδικευμένο προσωπικό των βιβλιοθηκών μπορεί να προβεί σε μια σειρά από ενέργειες (όπως η εξαντλητική κόστος-ανά-χρήση ανάλυση των τίτλων των περιοδικών των συλλογών του εκάστοτε συμβολαίου για την επιλογή μικρότερου αριθμού τίτλων “a la carte”, σε συνδυασμό με υπηρεσίες pay-per-view και την ταυτόχρονη χρήση μιας ισχυρής υπηρεσίας διαδανεισμού ILL)⁶, ώστε οι περισσότερες ανάγκες των χρηστών να πληρούνται και το opt-out από το «big deal» να έχει ελάχιστες επιπτώσεις.⁷ Κλειδί για την αντιμετώπιση του ζητήματος φαίνεται να είναι ο τρόπος υπολογισμού των τιμών. Συγκεκριμένα, το κυρίαρχο μοντέλο για τον προσδιορισμό των τιμών των πακέτων «big deals» βασίζεται ακόμα στις ιστορικές δαπάνες για έντυπες συνδρομές των βιβλιοθηκών (που, σε πολλές περιπτώσεις, χρονολογείται από τη δεκαετία του 1990). Σήμερα, όλο και περισσότερες βιβλιοθήκες διερευνούν τη δυνατότητας διακοπής των “big deal” πακέτων, αποδεχόμενες το ενδεχόμενο ένα σημαντικό μέρος της χρήσης των περιοδικών να προέρθει από εναλλακτικούς δρόμους, και προσπαθούν να υπολογίσουν τι συνεπάγεται η μεταστροφή αυτή από άποψη κόστους.⁸

⁴ Charles B. Lowry, “Year 2 of the ‘Great Recession’: Surviving the Present by Building the Future,” *Journal of Library Administration*, Volume 51, Issue 1, January 2011, Pages 37–53. doi:10.1080/01930826.2011.531640

⁵ Robert W. Boissy, Thomas N. Taylor, Christine M. Stamison, Kittie S. Henderson, Ann Okerson, Rob Van Rennes, Jim Dooley, Rebecca Kemp, Geoffrey Little, David C. Fowler, Kimberly Douglas, Lawrence Clemens, Alexis D. Linoski, “Is the “Big Deal” Dying”, *Serials Review*, Volume 38, Issue 1, March 2012, Pages 36–45. doi: 10.1016/j.serrev.2011.12.012

⁶ Bruxvoort, D., New Models for Big Deals: Journal Purchasing in Academic Libraries. <http://www.txla.org/sites/tla/files/conference/handouts/362cNewModelsforBigDeals.pdf>

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Mitchell Scott (2016): Predicting Use: COUNTER Usage Data Found to be Predictive of ILL Use and ILL Use to be Predictive of COUNTER Use, *The Serials Librarian*, DOI:10.1080/0361526X.2016.1165783

Το συνδρομητικό μοντέλο στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, τα δημοσιευμένα στοιχεία για τον αριθμό, τη χρήση και το κόστος των συνδρομών είναι ελάχιστα. Σύμφωνα, με διαθέσιμα στοιχεία του ΣΕΑΒ⁹, αποδεικνύεται ότι η λειτουργία της συνεργατικής δράσης πρόσβασης σε ηλεκτρονικά περιοδικά (HEAL-Link), είχε ως αποτέλεσμα τα ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας να έχουν περιορίσει σε μεγάλο βαθμό τις συνδρομές των περιοδικών που πλήρωναν τα ίδια και να καλύπτουν πλέον το μεγαλύτερο μέρος των αναγκών τους μέσω των συνδρομών του ΣΕΑΒ. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τις συνδρομές περιοδικών σε Πανεπιστήμια και ΤΕΙ πριν τη λειτουργία της HEAL-Link, μόνο το 20% περίπου αφορούσε μοναδικούς τίτλους, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μεγάλη επικάλυψη συνδρομών και, συνακόλουθα, αναποτελεσματική διαχείριση των πόρων των βιβλιοθηκών σε εθνικό επίπεδο. Μέσω της HEAL-Link πραγματοποιήθηκαν σημαντικότερες αλλαγές στη βιβλιογραφική κάλυψη της έρευνας στα Πανεπιστήμια, τα ΤΕΙ και τα Ερευνητικά Ιδρύματα της Ελλάδος. Από το 2006 έως και το 2013 εξασφαλίστηκε η πρόσβαση σε χιλιάδες τίτλους Ηλεκτρονικών Περιοδικών.

Πίνακας 1: Ηλεκτρονικά Περιοδικά μέσω HEAL-Link¹⁰

Έτος	Τίτλοι Ηλεκτρονικών Περιοδικών	Τίτλοι Ηλεκτρονικών Περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης
2006	12.716	2.497
2007	13.631	-
2008	14.772	-
2009	15.195	4.080
2010	17.126	5.528
2011	21.529	7.324
2012	14.400	-
2013	11.400	-

⁹ Γεώργιος Κ. Ζάχος και Βασίλης Α. Πολυχρονόπουλος, 'Ο ρόλος του Heal-link στη βιβλιογραφική στήριξη της έρευνας στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα', *Hellenic Academic Libraries Journal* 1 (2015), 7–12.

¹⁰ Τα στοιχεία του πίνακα προέρχονται από την μελέτη υποσ. 1 και τις ακόλουθες πηγές: Κλωντίνη Δέρβου, Κατερίνα Συνέλλη, Μερσίνη Κακούρη, Άννα Φράγκου, Σάσα Τζεδάκη, 'HEAL-Link 2008 - 2009 η πορεία του έργου', 18ο Συνέδριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Πάτρα, Νοέμβριος, 2009· Κλ. Ξενίδου-Δέρβου, 'Ηλεκτρονικές Πηγές: Πεπραγμένα 2010-11», 20ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2011· Κλωντίνη Δέρβου, Σάσα Τζεδάκη, Άννα Φράγκου, Κατερίνα Συνέλλη, Μερσίνη Κακούρη, 'HEAL-Link 2010: ο αγώνας για την επιβίωση μόλις έκλεισε τα 12', 19ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, Νοέμβριος 2010· Κλωντίνη Ξενίδου-Δέρβου, Σάσα Τζεδάκη, Άννα Φράγκου-Μπάττσιου, Κατερίνα Συνέλλη, Μερσίνη Κακούρη, '1998-2008, δέκα χρόνια κοινής δράσης για συλλογική πρόσβαση σε ηλεκτρονικές πηγές πληροφόρησης', 17ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ιωάννινα, Σεπτέμβριος 2008· Κλωντίνη Ξενίδου-Δέρβου, Σάσα Τζεδάκη, Άννα Φράγκου-Μπάττσιου, Κατερίνα Συνέλλη, Μερσίνη Κακούρη, 'Κοινοπραξία Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών - Επιτροπή υλοποίησης για τα περιοδικά: η πορεία του έργου 2005-2006', 15ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Πάτρα, Νοέμβριος 2006.

Από τον παραπάνω πίνακα γίνεται φανερό ότι ο αριθμός των Ηλεκτρονικών Περιοδικών παρουσιάζει αυξητικές τάσεις από το 2006 μέχρι και το 2011 και μειώσεις κατά τα έτη 2012 και 2013, λόγω περιορισμού της χρηματοδότησης. Αξίζει να αναφερθεί ότι, παράλληλα, σημαντική άνοδο εμφανίζει το ποσοστό των ηλεκτρονικών περιοδικών ανοικτής πρόσβασης, από λιγότερα από το 1/5 του συνόλου των τίτλων το 2006 σε περίπου το 1/3 το 2011, ενώ σήμερα ο αριθμός των άρθρων που δημοσιεύονται με ανοικτή πρόσβαση ετησίως αυξάνεται με διπλάσιο ρυθμό σε σχέση με το σύνολο των επιστημονικών άρθρων, σύμφωνα με την πιο πρόσφατη έκθεση Open Access Journal Publishing 2016-2020¹¹. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, η ανοικτή πρόσβαση αντιπροσωπεύει ήδη περίπου το ένα τρίτο του συνόλου των ερευνητικών άρθρων που δημοσιεύονται (συμπεριλαμβανομένων των άρθρων μετά τη λήξη του εμπάργκο τους). Το Directory of Open Access Journals μόνο περιλαμβάνει πάνω από 9.300 τίτλους και σχεδόν 2,4 εκατομμύρια άρθρα ανοικτής πρόσβασης και εκτιμάται ότι θα συνεχίσει να αυξάνεται φτάνοντας τα 3 εκατομμύρια το 2020. Ειδικότερα στην Ελλάδα, είναι σίγουρο ότι το ποσοστό των τίτλων ανοικτής πρόσβασης έχει ανέβει σημαντικά. Για παράδειγμα, η υπηρεσία ηλεκτρονικών εκδόσεων περιοδικών EKT ePublishing περιλαμβάνει 24 τίτλους περιοδικών, 3 σειρές πρακτικών συνεδρίων και περισσότερα από 7.900 άρθρα από έγκριτους Έλληνες εκδότες, με αποτέλεσμα ολόένα μεγαλύτερο τμήμα της επιστημονικής παραγωγής να είναι διαθέσιμο χωρίς χρέωση για τον τελικό χρήστη (πρβλ. παρακάτω ενότητα για ανοικτή πρόσβαση σε αριθμούς). Αντίστοιχα η δράση «Κάλλιπος» η οποία υλοποιήθηκε από τον ΣΕΑΒ, το ΕΜΠ και το ΕΔΕΤ οδήγησε στην παροχή ηλεκτρονικών συγγραμμάτων ανοικτής πρόσβασης για φοιτητές των ελληνικών ΑΕΙ και ΤΕΙ.

Σε ό,τι αφορά τα στοιχεία χρήσης των περιοδικών των κοινοπρακτικών συμβολαίων HEAL-link, και με βάση τις ίδιες πηγές, εξάγεται το συμπέρασμα ότι για τα περισσότερα έτη από το 2008 μέχρι και το 2014, ο αριθμός των άρθρων που μεταφορτώθηκαν ήταν περίπου 6.000.000 τον χρόνο (αριθμός σχεδόν διπλάσιος αυτού για το 2004¹²), με τα περιοδικά του εκδοτικού οίκου Elsevier να καταλαμβάνουν το 58% περίπου των δημοφιλέστερων τίτλων περιοδικών που διαχειρίζεται ο ΣΕΑΒ, καθώς και το 33% περίπου των δημοσιεύσεων Ελλήνων ερευνητών¹³. Γίνεται εύκολα αντιληπτό από τα παραπάνω το εύρος χρήσης των τίτλων καθώς και η σημασία της πρόσβασης στο περιεχόμενο του εν λόγω εκδοτικού οίκου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πιο πρόσφατα, διαθέσιμα στο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ), στοιχεία χρήσης από τον συγκεκριμένο εκδότη (2005-2011). Σύμφωνα με αυτά, το 86,6% των μεταφορτώσεων άρθρων που πραγματοποιεί η ελληνική ερευνητική κοινότητα στο σύνολό της γίνεται από το 36,5% των τίτλων του Elsevier (ενώ αν επικεντρωθεί κανείς μόνο στα ερευνητικά κέντρα της χώρας, τότε πρόκειται μόλις για το 18,73% των τίτλων), στοιχείο που καταδεικνύει ότι πολύ μεγάλο μέρος των τίτλων που διαχειρίζεται η κοινοπραξία ουσιαστικά δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ερευνητών των ελληνικών ακαδημαϊκών ιδρυμάτων και ερευνητικών κέντρων, φαινόμενο που επισημαίνεται και στη βιβλιογραφία ως «long-tail»¹⁴.

¹¹ Open Access Journal Publishing 2016-2020, Oct 3, 2016, Pub ID: CURP15123716, <http://www.simbainformation.com/Open-Access-Journal-10338054/>

¹² Κλωντίνη Ξενίδου-Δέρβου, Άννα Φράγκου, Μερσίνη Κακούρη, Παναγιώτης Γεωργίου, Μαρία Νταουντάκη, 'Ηλεκτρονικές Πηγές: πεπραγμένα 2011' στο 20^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2011.

¹³ Στο ίδιο.

¹⁴ Schöpfel, J. and Leduc, C. (2012), "Big deal and long tail: e-journal usage and subscriptions", *Library Review*, Vol. 61 No. 7, pp. 497-510

Νέες τάσεις και πρωτοβουλίες για την πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας

Η συγκέντρωση της επιστημονικής εκδοτικής δραστηριότητας στους μεγάλους εκδοτικούς οίκους (και η συνακόλουθη δημιουργία ολιγοπωλίου) αποτελεί αντικείμενο συζήτησης κυρίως σε σχέση με τα σημαντικά περιθώρια κέρδους από την πλευρά των εκδοτών. Οι ανησυχίες αυτές γίνονται καλύτερα κατανοητές αν λάβουμε υπόψη τα στοιχεία πρόσφατης έρευνας¹⁵ βάσει των οποίων, το 2013, το 50% του συνόλου των επιστημονικών άρθρων δημοσιεύθηκαν σε περιοδικά των πέντε κορυφαίων εκδοτικών οίκων (Reed-Elsevier, Wiley-Blackwell, Springer, Taylor and Francis). Στην περίπτωση δε των κοινωνικών επιστημών η συγκέντρωση είναι πραγματικά εντυπωσιακή με το 70% των άρθρων να έχει δημοσιευθεί σε περιοδικά των πέντε κορυφαίων εκδοτών, σε αντίθεση με τις ανθρωπιστικές επιστήμες που εμφανίζουν χαμηλά ποσοστά (της τάξης του 20%), ενώ οι επιστήμες ζωής και η ιατρική κινούνται ανάμεσα στα δυο προηγούμενα ποσοστά, κυρίως ως αποτέλεσμα της ισχύος των επιστημονικών τους κοινοτήτων.

Όπως είναι αναμενόμενο, οι μεταβολές αυτές οδήγησαν στην αύξηση των κερδών από την πλευρά των εκδοτών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Reed-Elsevier ο οποίος μεταξύ 1991 και 1997 διπλασίασε τα κέρδη του και το περιθώριο κέρδους από 17% στο 26%.¹⁶ Μεταξύ 1998-2003 διαπιστώνεται μείωση του περιθωρίου κέρδους, τα συνολικά κέρδη παραμένουν ωστόσο σταθερά. Ανάλογα είναι τα στοιχεία και για τους λοιπούς εκδότες. Γενικά, τα τελευταία χρόνια οι εκδότες επιδεικνύουν υψηλότατα περιθώρια κέρδους της τάξεως του 37% (Elsevier).¹⁷

Τα μεγάλα κέρδη των εκδοτών, σε συνδυασμό με την έλλειψη διαφάνειας αναφορικά με τα ποσά που καλούνται να καταβάλουν οι ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες προκειμένου να εξασφαλίσουν πρόσβαση σε έγκριτο επιστημονικό περιεχόμενο έχουν δημιουργήσει έντονο κύμα διαμαρτυρίας από την πλευρά της επιστημονικής κοινότητας. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η πρωτοβουλία που ξεκίνησε το 2012 ο Tim Gowers, μαθηματικός στο Cambridge, ο οποίος συγκέντρωσε 15.000 υπογραφές ερευνητών οι οποίοι με τη σειρά τους συμφώνησαν να μην υποβάλουν, αξιολογούν και επιμελούνται δημοσιεύσεις στα περιοδικά του Elsevier, διαμαρτυρόμενοι με τον τρόπο αυτό για τα υψηλά κόστη των συνδρομών σε επιστημονικές βάσεις και περιοδικά. Όπως υποστηρίζει ο Cameron Neylon, η διακοπή των συνδρομών – παρά τα προβλήματα που θα δημιουργούσε βραχυπρόθεσμα στην πρόσβαση – θα οδηγούσε σε όφελος το οποίο θα υπερέβαινε τελικά το κόστος, καθώς σε βάθος χρόνου η εξοικονόμηση πόρων θα μπορούσε να εξασφαλίσει πλήρη ανοικτή πρόσβαση στο σύνολο των επιστημονικών δημοσιεύσεων.¹⁸

Σε ανάλογη πρωτοβουλία προέβη επίσης το Harvard το 2012 μέσω της αποστολής υπομνήματος στο ερευνητικό και διδακτικό προσωπικό του (2.100 μέλη) ενθαρρύνοντάς το

¹⁵ Laviere V., Haustein, S., Mongeon, P. (2015) "The Oligopoly of Academic Publishers in the Digital Era". *PLoS ONE* 10(6): e0127502. doi:10.1371/journal.pone.0127502.

¹⁶ Στο ίδιο

¹⁷ Danny Kingsley, Dutch boycott of Elsevier – a game changer? Impact of Social Sciences blog, <http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2015/07/08/dutch-universities-boycott-elsevier/8/7/2015>).

¹⁸ Neylon, C. (2014) "Let Elsevier Go: The potential savings from cancelling journal subscriptions would cover the Open Access transition", LSE, The Impact Blog.

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

να καταστήσει τα αποτελέσματα της έρευνάς του ελεύθερα προσβάσιμα μέσω περιοδικών ανοικτής πρόσβασης και καλώντας το να παραιτηθεί από δημοσιεύσεις των οποίων η πρόσβαση γίνεται μέσω συνδρομών. Το Harvard καυτηριάζει τους εκδότες για τους οποίους αναφέρει χαρακτηριστικά ότι έχουν περιθώριο κέρδους της τάξης του 35%, ενώ το κόστος online πρόσβασης σε άρθρα δυο μεγάλων εκδοτών σημείωσε αύξηση κατά 145% στη διάρκεια των τελευταίων έξι ετών.¹⁹

Πιο πρόσφατα, ο LERU (ο Σύνδεσμος των Ευρωπαϊκών Βιβλιοθηκών Ερευνών) μέσω σχετικής πρότασης κάλεσε τα πανεπιστήμια, τα ερευνητικά κέντρα, τους χρηματοδότες έρευνας, καθώς και τους ίδιους τους ερευνητές να δώσουν σαφές σήμα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την ολλανδική προεδρεία για ανάληψη δράσης με στόχο την αντιμετώπιση των υψηλών χρεώσεων από πλευράς εκδοτών.²⁰ Την ίδια στιγμή, ομάδα διεθνώς καταξιωμένων γλωσσολόγων στην προσπάθειά τους να καταστήσουν περισσότερο προσβάσιμα τα αποτελέσματα της έρευνάς τους και να μειώσουν την εξάρτησή τους από τους εμπορικούς εκδότες, αποφάσισαν την έκδοση των περιοδικών τους με ανοικτή πρόσβαση μεταφέροντας τα περιοδικά τους από τους μεγάλους εκδότες σε νέα, μικρά και καινοτόμα εκδοτικά σχήματα ανοικτής πρόσβασης.²¹

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι θεσμικές πρωτοβουλίες κρατών. Η Φιλανδία καθίσταται, μέσω της απόφασης του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού και της πρωτοβουλίας για την Ανοικτή Επιστήμη και την Έρευνα, η πρώτη χώρα που δίνει στη δημοσιότητα αναλυτικά στοιχεία για το κόστος των συνδρομών σε επιστημονικά περιοδικά και εκδότες από τους φορείς έρευνας της χώρας (63 φορείς) για τα έτη 2010-2015.²² Τα στοιχεία αφορούν 244 εκδότες, βάσει των οποίων άνω του 1/3 του συνολικού κόστους είναι συνδρομές στον Elsevier, ο οποίος έχει επικριθεί έντονα για το σημαντικό περιθώριο κέρδους του. Αναφορικά με την κατανομή του κόστους μεταξύ των φορέων, στα πανεπιστήμια αντιστοιχεί το 79% του συνολικού κόστους, με το πανεπιστήμιο του Ελσίνκι να έχει το υψηλότερο (24.4 εκατ. ευρώ κατά την υπό εξέταση περίοδο). Η απόφαση δημοσίευσης των στοιχείων για τις συνδρομές είναι ιδιαίτερης σημασίας, καθώς η περιορισμένη πρόσβαση στο κόστος των συνδρομών είναι δυνατό να επηρεάσει τη διαμόρφωση των συμφωνιών μεταξύ εκδοτών και πανεπιστημίων σε μια περίοδο κατά την οποία οι βιβλιοθήκες δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν την αύξηση του κόστους των συνδρομών. Παράλληλα, η καλύτερη πληροφόρηση αναμένεται να διευκολύνει τη διαδικασία μετάβασης στο μοντέλο της ανοικτής πρόσβασης: βάσει εκτίμησης, η δημοσίευση του συνόλου των άρθρων με ανοικτή πρόσβαση (το 2014 το 18% των άρθρων στα φιλανδικά πανεπιστήμια δημοσιεύονταν με Ανοικτή Πρόσβαση) θα κόστιζε 17 εκατ. ευρώ, ποσό χαμηλότερο από το υφιστάμενο κόστος συνδρομών (22 εκατ. ευρώ).²³

Στη Σουηδία, η Εθνική Βιβλιοθήκη μέσω του OpenAccess.se και του SwePub ξεκίνησε πιλοτική δράση σε συνεργασία με τα ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας για τη διερεύνηση της δυνατότητας ανάπτυξης ενός εθνικού αποθετηρίου για τα τέλη δημοσίευσης. Η

¹⁹ The Guardian, "Harvard says it can't afford journal publishers' prices", 24 April, 2012

<http://www.theguardian.com/science/2012/apr/24/harvard-university-journal-publishers-prices>

²⁰ LERU. Christmas is over. Research funding should go to research and not to publishers! Moving forward on Open Access, LERU Statement for the 2016 Dutch EU Presidency. Leuven 21 October 2015.

²¹ LingOA. Linguists to publish Journal Articles in "Fair" Open Access. Press Release, 12 October 2015.

²² Ανάλογα στοιχεία έχουν δοθεί στη δημοσιότητα παλαιότερα και από άλλες χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ, χωρίς ωστόσο να αφορούν το σύνολο των συνδρομών ή των φορέων έρευνας των χωρών αυτών.

²³ Scientific journal subscription costs in Finland 2010-2015. A preliminary analysis.

<http://ropengov.github.io/r/2016/06/10/FOI/>

πρωτοβουλία αυτή καλείται να απαντήσει στην ανάγκη παρακολούθησης του κόστους για δημοσίευση με ανοικτή πρόσβαση, ενισχύοντας τη διαφάνεια και επιτρέποντας τις διεθνείς συγκρίσεις. Επιπρόσθετα, θα επιτρέψει την καλύτερη διαπραγμάτευση με τους εκδότες και θα βοηθήσει στην κατανόηση των οικονομικών συνεπειών από τη μετάβαση από το συνδρομητικό μοντέλο σε αυτό της ανοικτής πρόσβασης.²⁴

Επιχειρησιακά μοντέλα ανοικτής πρόσβασης ως εναλλακτικά του συνδρομητικού μοντέλου

Η αύξηση των δημοσιεύσεων με ανοικτή πρόσβαση, καθιστά επιτακτικό τον πειραματισμό με τα νέα επιχειρησιακά μοντέλα, τα οποία, κατά τους υποστηρικτές της ανοικτής πρόσβασης πρέπει -και μάλλον πρόκειται- να αντικαταστήσουν το συνδρομητικό μοντέλο πρόσβασης στη γνώση. Αυτά τα μοντέλα, όπως περιγράφονται σήμερα, είναι καινοτομικά και βασίζονται στη διαφάνεια των χρεώσεων, σε αντίθεση με το παρόν συνδρομητικό σύστημα, το οποίο χαρακτηρίζεται από πλήρη αδιαφάνεια από την πλευρά των εκδοτών. Οι εμπορικοί εκδότες πρώτοι αναγνώρισαν την επιτακτική ανάγκη προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα που επιβάλλει η ανοικτή πρόσβαση και αναζητώντας να μειώσουν τις απώλειες από τις σταδιακές μειώσεις ή και ακυρώσεις συνδρομών διαμόρφωσαν ένα εμπορικό μοντέλο ανοικτής πρόσβασης σύμφωνα με το οποίο χρεώνουν ανά άρθρο κατά την αποδοχή της δημοσίευσης αυτού. Η χρέωση ονομάζεται **Article Processing Charge (APC)** και τελικά βαρύνει το φορέα του συγγραφέα ή το χρηματοδότη έρευνας, οι οποίοι αναγνωρίζουν τα κόστη αυτά ως επιλέξιμα, καθώς συνήθως απαιτούν την ανοικτή πρόσβαση. Τα κόστη αυτά ποικίλουν ανάλογα με την επιστήμη και τον εκδότη, από περίπου 300 ευρώ έως 2.500 και πλέον ευρώ στις βιοιατρικές επιστήμες. Οι εκδόσεις των Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, ιδιαίτερα από μη κερδοσκοπικούς εκδότες (λ.χ. πανεπιστήμια και επιστημονικές εταιρείες) έχουν τα χαμηλότερα κόστη, ενώ τα υψηλότερα οι εκδότες επιχειρήσεις-κολοσσοί, όπως η Elsevier και άλλοι. Με αυξανόμενο ρυθμό τα πανεπιστήμια και οι φορείς χρηματοδότησης έρευνας δημιουργούν κονδύλια ώστε οι ερευνητές να μπορούν να τα χρησιμοποιούν για APCs, μειώνοντας ταυτόχρονα τους προϋπολογισμούς των συνδρομών. Μελετητές των οικονομικών μοντέλων για τις επιστημονικές δημοσιεύσεις υποστηρίζουν ότι ιδανικά το μοντέλο APC θα είναι αυτό που θα αντικαταστήσει το συνδρομητικό μοντέλο, ενώ ήδη πειραματίζονται με τα λεγόμενα *offsetting models*, στο πλαίσιο των οποίων η διαπραγμάτευση με τους μεγάλους εμπορικούς εκδότες αφορά τη μείωση των συνδρομών ανάλογα με τα ποσοστά APCs που πληρώνει ο φορέας ή η κοινοπραξία.

Σχετικές μελέτες δείχνουν ότι η επικράτηση του συστήματος αυτού έχει όφελος για τα πανεπιστήμια, καθώς, ως έχει σήμερα, τα κόστη συνολικά είναι πιο χαμηλά, σε σχέση με το συνδρομητικό σύστημα που ισχύει ως τώρα. Πρόκειται ουσιαστικά για μία ανακατανομή της χρηματοδότησης και αναδιάρθρωση του συστήματος, η οποία θεωρείται δυνατή χωρίς πρόσθετα οικονομικά κόστη με την διάθεση των προϋπολογισμών των βιβλιοθηκών προς οικονομικά μοντέλα ανοικτής πρόσβασης και όχι συνδρομητικά μοντέλα.²⁵ Παρόλα αυτά, οι

²⁴ Open APC Sweden. A national open repository of publication costs for open access articles. National Library of Sweden. 2016.

http://www.kb.se/dokument/open%20access/Open_APC_Sweden_English_LAST.pdf

²⁵ Ralf Schimmer, Kai Karin Geschuhn, Andreas Vogler, Disrupting the subscription journals' business model for the necessary large-scale transformation to open access: A Max Planck Digital Library Open

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

μεγάλοι εμπορικοί εκδότες, άμεσα προσαρμοζόμενοι στη νέα πραγματικότητα, προσπαθούν να μετασηματίσουν αυτό το μοντέλο στο νέο συνδρομητικό μοντέλο, διαμορφώνοντας αντίστοιχα πακέτα “big deals”, όπως συμφωνίες με μεγάλα πανεπιστήμια ή και κράτη για ανοικτή πρόσβαση στα άρθρα των ερευνητών τους με αντίτιμο συμφωνημένα ποσά. Επίσης, διαφαίνεται η διάθεσή τους να διατηρήσουν το υπάρχον σύστημα και να δημιουργήσουν από τα APCs νέες χρηματοροές, καθώς αντί να προβαίνουν στην σταδιακή μετάβαση των περιοδικών τους από συνδρομητικά σε ανοικτής πρόσβασης, δημιουργούν νέα περιοδικά ανοικτής πρόσβασης, ενώ δίνουν τη δυνατότητα ανοικτής πρόσβασης ανά περίπτωση σε άρθρα συνδρομητικών περιοδικών, (τα υβριδικά περιοδικά) των οποίων τα APCs είναι διαπιστωμένα πιο υψηλά από αυτά των περιοδικών ανοικτής πρόσβασης. Τέλος, πολλοί εμπορικοί εκδότες, δεν μειώνουν τις τιμές συνδρομής σε υβριδικά περιοδικά, διπλοχρεώνοντας, στην ουσία, τα άρθρα αυτά (double dipping). Στο νέο αυτό πλαίσιο, η συμφωνία των ολλανδικών πανεπιστημίων με μεγάλους εκδότες (Springer, Elsevier, Wiley) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς επιτρέπει σε ερευνητές ολλανδικών πανεπιστημίων να δημοσιεύσουν με ανοικτή πρόσβαση σε περιοδικά που περιλαμβάνονται στο πακέτο, χωρίς πρόσθετο κόστος για τον φορέα τους. Το παράδειγμα της Ολλανδίας ακολούθησαν πανεπιστήμια από την Αυστρία και το Ηνωμένο Βασίλειο.²⁶ Αντίστοιχης σημασίας είναι η πρωτοβουλία της Σουηδίας η οποία παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα.

Ένα δεύτερο και πολύ σημαντικό εναλλακτικό επιχειρησιακό μοντέλο ανοικτής πρόσβασης είναι το λεγόμενο συλλογικό μοντέλο χρηματοδότησης (**collective funding model**), στο πλαίσιο του οποίου πολλοί φορείς συμπράττουν για να υποστηρίξουν τις εκδόσεις ανοικτής πρόσβασης σε συγκεκριμένους τομείς. Τα πιο γνωστά μοντέλα αυτού του είδους είναι το Scoap3,²⁷ ένα μοντέλο που ήδη αριθμεί πολλά χρόνια επιτυχημένης λειτουργίας στη διεθνή κοινότητα των φυσικών και υποστηρίζεται από οργανισμούς σε όλο τον κόσμο, ενώ μία αντίστοιχη και νέα πρωτοβουλία για τις ανθρωπιστικές επιστήμες είναι το Open Library of the Humanities, του οποίου η θεματική εστιάζει στις εκδόσεις ανοικτής πρόσβασης στις ανθρωπιστικές επιστήμες.²⁸ Το Open Library of the Humanities (OLH) είναι ένα μόνο μοντέλο από τα λίγα που έχουν δημιουργηθεί στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες και το οποίο δεν βασίζεται στην κερδοφορία. Χαρακτηριστικά, το OLH λειτουργεί από το πανεπιστήμιο Birkbeck με τη συμβολή βιβλιοθηκών και ιδιωτών χρηματοδοτών, όπως το Mellon Foundation, ενώ πρόκειται για έναν αυστηρά μη κερδοσκοπικό οργανισμό. Τα μοντέλα αυτά στηρίζονται, όπως και το μοντέλο APC, στην αναδιανομή των προϋπολογισμών των ερευνητικών βιβλιοθηκών με στόχο τη στήριξη κατά κύριο λόγο των ανοικτών αυτών μοντέλων και όχι των συνδρομητικών.

Συμπερασματικά, οι ερευνητικές βιβλιοθήκες είναι ανάγκη να μελετήσουν τη σταδιακή επένδυση σε τέτοιου είδους εκδόσεις ανοικτής πρόσβασης και να μειώνουν σταδιακά τους προϋπολογισμούς για τις συνδρομές. Οι τρέχουσες εξελίξεις υποδεικνύουν ότι χρειάζεται η συμμετοχή όλων σε ένα νέο, πιο δίκαιο και λιγότερο ακριβό σύστημα για τις επιστημονικές δημοσιεύσεις. Σύμφωνα με μελετητές της ανοικτής πρόσβασης, είναι δυνατή τώρα η αναπροσαρμογή του υπάρχοντος συνδρομητικού συστήματος συνολικά σε ένα σύστημα πληρωμής της ανοικτής πρόσβασης, τουλάχιστον για τα περιοδικά, το οποίο θα είναι πιο

Access Policy White Paper, 28 April 2015.

http://pubman.mpg.de/pubman/item/escidoc:2148961:7/component/escidoc:2149096/MPDL_OA-Transition_White_Paper.pdf, <http://dx.doi.org/10.17617/1.3>

²⁶ The Netherlands. Paving the way for Open Access. <http://www.openaccess.nl/en/events/the-netherlands-paving-the-way-to-open-access>

²⁷ Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics: <http://scoap3.org/>

²⁸ Open Library of Humanities: <https://www.openlibhums.org/>

οικονομικό για τους φορείς έρευνας. Χαρακτηριστικά, η Γερμανία, η Ολλανδία και η Αυστρία βρίσκονται σε διαπραγματεύσεις με τους μεγάλους εκδότες προς αυτή την κατεύθυνση.²⁹ Προκειμένου να λειτουργήσει όμως ένα σύστημα στο οποίο οι εκδότες θα συμφωνήσουν να πληρώνονται λιγότερα χρήματα, χρειάζεται η συμμετοχή πολλών χωρών για να ενισχυθεί η διαπραγματευτική τους ικανότητα απέναντι στους εκδότες.

Η Ανοικτή Πρόσβαση στις επιστημονικές δημοσιεύσεις σε αριθμούς

Στο νέο αυτό υπό διαμόρφωση μοντέλο, η μελέτη του Science Metrix (2014) παρουσιάζει ενδιαφέροντα στοιχεία αναφορικά με το ποσοστό των άρθρων που έχουν δημοσιευθεί σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά (σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο μεταξύ 1996-2013) και δίνονται με ανοικτή πρόσβαση.

Η μελέτη εκτιμά ειδικότερα ότι περίπου το **47%** των άρθρων που έχουν ευρετηριαστεί στο Scopus μεταξύ 1996 και 2013 μπορούν να «μεταφορτωθούν» χωρίς κόστος από τον Απρίλιο του 2014: αυτό μεταφράζεται σε 10,1 από τα 21,5 εκατομμύρια άρθρα που έχουν ευρετηριαστεί και αφορούν έγκριτες δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά. Επισημαίνεται επίσης ότι περίπου 1.380.000 άρθρα από περιοδικά ανοικτής πρόσβασης (Gold journals) έχουν ευρετηριαστεί στο Scopus για τα έτη 1996-2013. Η ίδια μελέτη επισημαίνει τον αυξανόμενο αριθμό περιοδικών ανοικτής πρόσβασης, καθώς και το γεγονός ότι τα 2/3 των περιοδικών αυτών δεν επιβαρύνουν με κόστος τον συγγραφέα μέσω των λεγόμενων **Article Processing Charges (APCs)**, στοιχείο που αποδεικνύει ότι το κόστος δεν αποτελεί πάντοτε εμπόδιο. Περαιτέρω, υπολογίζεται ότι τα περιοδικά ανοικτής πρόσβασης αυξάνονται περίπου 1% ανά έτος, ενώ θεωρείται ότι τα άρθρα ανοικτής πρόσβασης αντιπροσωπεύουν το 13% των συνολικών άρθρων.³⁰

Τα υψηλά ποσοστά ανοικτής πρόσβασης της παρούσας αλλά και προηγούμενης μελέτης του Science Metrix (2013) όσο και λοιπών ερευνητών (Harnad group) αποτέλεσαν αντικείμενο κριτικής. Σύμφωνα με τους Fathli et al.³¹ τα υψηλά ποσοστά των άρθρων που είναι ανοικτά προσβάσιμα ερμηνεύονται -μεταξύ άλλων- από την ύπαρξη πολλαπλών και διαφορετικών ορισμών και κατηγοριοποιήσεων (ή απουσίας) για την ανοικτή πρόσβαση που χρησιμοποιούνται στις εν λόγω μελέτες. Υπό το πρίσμα αυτό, είναι χαρακτηριστικό ότι οι μελέτες αυτές επιλέγουν να κρατήσουν μια πιο επιφυλακτική στάση για το βαθμό στον οποίο κάθε άρθρο που είναι διαθέσιμο χωρίς κόστος τη στιγμή της μελέτης μπορεί να χαρακτηριστεί ως άρθρο που παρέχεται με ανοικτή πρόσβαση, ανεξάρτητα δηλαδή από τον τρόπο και το μέρος με τον οποίο γίνεται αυτό διαθέσιμο.

²⁹ Αυτό είναι και το θέμα του Berlin 10 Open Access Conference 2015 στο Βερολίνο τον Δεκέμβριο του 2015 <http://openaccess.mpg.de/2128132/Berlin12>

³⁰ Ralf Schimmer, Kai Karin Geschuhn, Andreas Vogler, Disrupting the subscription journals' business model for the necessary large-scale transformation to open access: A Max Planck Digital Library Open Access Policy White Paper, 28 April 2015. http://pubman.mpd.l.mpg.de/pubman/item/escidoc:2148961:7/component/escidoc:2149096/MPDL_OA-Transition_White_Paper.pdf, <http://dx.doi.org/10.17617/1.3>

³¹ Margareta Fathli, Tomas Lunden, Peter Sjorgarde. *The share of open access in Sweden 2011- Analyzing the OA outcome from Swedish universities*, Sciencom Info, Volume 10, Issue 2. 2014.

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

Ανεξάρτητα από τις προαναφερόμενες επισημάνσεις, η μελέτη της Science Metrix είναι σημαντική καθώς αναδεικνύει τις σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ επιστημονικών πεδίων ως προς τον τρόπο παροχής ανοικτής πρόσβασης. Ο «**Πράσινος Δρόμος**» (η αυτο-αρχαιοθέτηση) είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στη φυσική και την αστρονομία (25,6%) (σε αυτό σημαντική είναι η συμβολή του arXiv), καθώς και στα μαθηματικά και τη στατιστική (24,3%), ενώ μεταξύ των κοινωνικών επιστημών είναι περισσότερο διαδεδομένος στα οικονομικά (11,3%). Ο Πράσινος Δρόμος οδηγεί επίσης σε μεγαλύτερο αριθμό αναφορών (citation advantage).

Ο «**Χρυσός Δρόμος**» (η δημοσίευση σε περιοδικό ανοικτής πρόσβασης) είναι περισσότερο διαδεδομένος στο γενικό πεδίο της επιστήμης και τεχνολογίας (58% των άρθρων του δείγματος), καθώς και στη βιολογία (17%), ενώ αντιθέτως η χρήση του είναι ιδιαίτερα περιορισμένη στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες (2,6%). Ο σημαντικός αριθμός άρθρων που είναι ανοικτά προσβάσιμα στην κλινική ιατρική, την βιο-ιατρική έρευνα, τη φυσική και την αστρονομία συνδέεται (τουλάχιστον εν μέρει) με την πολιτική του αμερικανικού Εθνικού Ινστιτούτου Υγείας (NIH) που απαιτεί τη χρήση του αποθετηρίου PubMed Central και του arXiv το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως από τους ερευνητές στον τομέα της φυσικής. Αντιθέτως, η ανοικτή πρόσβαση είναι περιορισμένη στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες.

Αναφορικά με τη διαθεσιμότητα με ανοικτή πρόσβαση άρθρων που δημοσιεύθηκαν μεταξύ 2008-2013 στον Ευρωπαϊκό Χώρο Έρευνας και σε επιλεγμένες χώρες, η μελέτη του Science Metrix (2014) αναδεικνύει ότι στην **Ελλάδα**:

- Το ποσοστό ανοικτής πρόσβασης (**60,5%**) είναι υψηλότερο τόσο σε σχέση με τον ευρωπαϊκό (ΕΕ/28) μέσο όρο (**58,8%**) όσο και με αυτό του ευρωπαϊκού χώρου έρευνας και των συνδεδεμένων χωρών (**58,6%**)
- Ο συνηθέστερος τρόπος παροχής ανοικτής πρόσβασης είναι μέσω των ονομαζόμενων «**λοιπών μορφών ανοικτής πρόσβασης**» και περιλαμβάνει τόσο τα περιοδικά με εμπάργκο, άρθρα σε ιστοσελίδες ερευνητών, άρθρα σε βάσεις όπως το PubMed Central, το ResearchGate και το CiteSeerX. Όπως επισημαίνουν οι Fathli et al.³² οι «λοιπές μορφές» πρέπει να αντιμετωπισθούν με επιφύλαξη, καθώς στο βαθμό που η ανοικτή πρόσβαση δεν γίνεται μέσω αποθετηρίων ή/και καθιερωμένων οργανισμών, δεν πληρούν τα κριτήρια εφόσον καθώς απουσιάζουν τα στοιχεία της βιωσιμότητας και/ή οι υποδομές.

Αναφορικά με τη διαθεσιμότητα με ανοικτή πρόσβαση των άρθρων που δημοσιεύθηκαν μεταξύ 2008-2014 η ίδια μελέτη αναδεικνύει ότι στην ΕΕ, ο **Πράσινος Δρόμος** είναι ευρύτερα διαδεδομένος στην Πορτογαλία (16,3%), την Ιρλανδία (15,8%), τη Γαλλία (14%) και το Βέλγιο (13,8%), ενώ ο **Χρυσός Δρόμος** απαντάται περισσότερο στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, καθώς είναι υψηλότερος σε χώρες όπως η Κροατία, η Σλοβενία, η Λετονία, η Πολωνία, ενώ χρησιμοποιείται εξίσου συχνά και στη Μάλτα.

Στο πλαίσιο αυτό, τα αποθετήρια αποτελούν σημαντικές υποδομές περιεχομένου, οι οποίες υποστηρίζουν τον συνεχώς αυξανόμενο αριθμό πολιτικών ανοικτής πρόσβασης φορέων και χρηματοδοτών έρευνας, οι οποίοι απαιτούν ή συνιστούν την κατάθεση με ανοικτή πρόσβαση στα αποθετήρια (πράσινος δρόμος). Τα αποθετήρια δίνουν πρόσβαση σε τεράστιο αριθμό άρθρων σε περιοδικά, διατριβών, μονογραφιών και κεφαλαίων βιβλίων, τεχνικών εκθέσεων, παρουσιάσεων σε συνέδρια, και άλλων ειδών περιεχομένου. Παράλληλα, δημιουργούν νέες

³² Στο ίδιο

υπηρεσίες προστιθέμενης αξίας επί του υπάρχοντος υλικού. Οι υπηρεσίες αυτές περιλαμβάνουν την καταγραφή και παρακολούθηση των χρηματοδοτών έρευνας, την παρακολούθηση της χρήσης των δημοσιεύσεων, την διεξαγωγή έρευνας Text and Data Mining, καθώς και υπηρεσίες για αξιολόγηση επάνω από αποθετήρια (overlay peer-review services).

Τα τελευταία είκοσι χρόνια αποθετήρια ανοικτής πρόσβασης αναπτύσσονται σε όλο τον κόσμο και είναι πλέον πολύ διαδεδομένα παντού. Χαρακτηριστικά, το ευρετήριο των αποθετηρίων ανοικτής πρόσβασης OpenDOAR το 2006 κατέγραφε 301 αποθετήρια, ενώ στις 28 Ιουλίου 2015, σε μία σταθερά ανοδική πορεία, καταγράφει περισσότερα από 3000 αποθετήρια σε όλο τον κόσμο, ενώ 44% των αποθετηρίων αυτών βρίσκονται στην Ευρώπη.³³ Χαρακτηριστικά, η υπηρεσία αναζήτησης CORE (Connecting Repositories) του Ανοικτού Πανεπιστημίου στο Ηνωμένο Βασίλειο, καταγράφει περίπου 24.000.000 άρθρα σε περιοδικά σε πλήρες κείμενο στα οποία δίνει πρόσβαση μέσω των αποθετηρίων που ευρετηριάζει. Για τη χώρα μας, στο τέλος Φεβρουαρίου 2016, το OpenDOAR καταγράφει περίπου 30 αποθετήρια, εκ των οποίων τα 21 είναι ιδρυματικά αποθετήρια, ενώ τα υπόλοιπα θεματικά. Αυτό σημαίνει ότι αρκετά ακόμη ΑΕΙ και ΑΤΕΙ, καθώς και ερευνητικά κέντρα δεν διαθέτουν δικά τους ιδρυματικά αποθετήρια για την ανοικτή πρόσβαση στην έρευνα που παράγουν. Τέλος, το OpenAIRE, η υποδομή για την ανοικτή πρόσβαση στην έρευνα που χρηματοδοτεί η Ευρωπαϊκής Επιτροπή, ευρετηριάζει τα αποθετήρια μόνο από πέντε ελληνικά ιδρύματα, καθώς μόνο αυτά πληρούν τις σχετικές προδιαγραφές.³⁴ Στην Ελλάδα, το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, υποδομή εθνικής χρήσης για την τεκμηρίωση, συλλογή και διάθεση του επιστημονικού αποθέματος της χώρας δρα ως καταλύτης για την ανοικτή πρόσβαση στη χώρα και στο εξωτερικό σε πολλαπλά επίπεδα με υπηρεσίες εθνικής εμβέλειας.

Το ΕΚΤ προσφέρει ανοικτή πρόσβαση σε μεγάλο όγκο επιστημονικού, αλλά και πολιτιστικού, έγκριτου περιεχομένου, το οποίο παράγεται στην χώρα μας μέσα από υπηρεσίες όπως το Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (<http://www.didaktorika.gr/eadd/>), τα αποθετήρια επιστημονικού και πολιτιστικού περιεχομένου, οι έγκριτες ηλεκτρονικές του εκδόσεις και, τέλος, η μεγάλη ελληνική πύλη για πρόσβαση σε έγκριτο περιεχόμενο, το www.openarchives.gr. Επίσης μέσω του Εθνικού Συλλογικού καταλόγου των Περιοδικών σε 250 Επιστημονικές και Τεχνολογικές Βιβλιοθήκες και με τη χρήση του Συστήματος Διαδανεισμού (<https://eskep.ekt.gr/eskep/info/3>) που χρησιμοποιούν οι εν λόγω βιβλιοθήκες καθίσταται δυνατή η κάλυψη των αναγκών επιστημόνων σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια που δεν έχουν δικτυακή πρόσβαση στο συνδρομητικό υλικό.

Αναλυτικότερα, η υπηρεσία ηλεκτρονικών εκδόσεων του ΕΚΤ (**ePublishing**³⁵) είναι αποτέλεσμα επιτυχημένων συνεργασιών του φορέα με αξιόλογους ελληνικούς επιστημονικούς εκδότες, δίνοντάς τους την δυνατότητα να μεταβούν σε ηλεκτρονικό περιβάλλον εργασίας για τις εκδόσεις τους και να διαθέσουν το εκδιδόμενο τους υλικό στο διαδίκτυο με ανοικτή πρόσβαση. Το ePublishing του ΕΚΤ αποτελείται από τρεις διακριτές πλατφόρμες για περιοδικά,³⁶ μονογραφίες³⁷ και πρακτικά συνεδρίων³⁸ που παρέχουν υπηρεσίες συμβουλευτικού και τεχνολογικού χαρακτήρα. Η υπηρεσία ξεκίνησε από το 2008 και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εξυπηρέτηση εκδοτών στις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές

³³ The Directory of Open Access Repositories: <http://opendoar.org> (growth of the OpenDOAR Database, στοιχεία 28/7/2015).

³⁴ The OpenAIRE 2020 Project, www.openaire.eu

³⁵ <http://epublishing.ekt.gr/>

³⁶ <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/>

³⁷ <http://ebooks.epublishing.ekt.gr/>

³⁸ <http://eproceedings.epublishing.ekt.gr/>

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

Επιστήμες, καθώς εκεί υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη για τη μετάβαση σε δικτυακό περιβάλλον. Μέχρι στιγμής η υπηρεσία περιλαμβάνει περιοδικές εκδόσεις (περισσότερα από 7.900 άρθρα σε 24 περιοδικά), 6 μονογραφίες και 3 σειρές πρακτικών συνεδρίων συγκεντρώνοντας 600 εισηγήσεις. Τα παραπάνω είναι προσβάσιμα από την ενιαία πλατφόρμα πρόσβασης <http://epublishing.ekt.gr>.

Σημαντικό νέο στοιχείο της υποδομής του ΕΚΤ είναι το **Ευρετήριο των Έγκριτων Ελληνικών Επιστημονικών Εκδόσεων για τις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες (Ευρετήριο ΑΚΕ, www.grissh.gr)**: Στο ευρετήριο αυτό συγκεντρώνεται η έγκριτη ελληνική επιστημονική εκδοτική παραγωγή, τεκμηριώνεται, αποθηκεύεται και δίνεται πρόσβαση σε αυτήν όπου είναι δυνατόν. Παράλληλα γίνεται διατήρηση των ψηφιακών αρχείων. Βασικός στόχος της πρωτοβουλίας αυτής είναι η συστηματική τεκμηρίωση και πρόσβαση στην πληροφορία σχετικά με την έγκριτη παραγωγή που εκδίδεται εγχώρια, θεραπεύοντας αυτήν ακριβώς την έλλειψη. Στοχεύει, ακόμη, στην ανάδειξη και διεθνοποίηση της ελληνικής και ελληνόφωνης έρευνας και στην ανάπτυξη υψηλού επιπέδου υπηρεσιών προς τους ερευνητές και τους εκδότες. Τέτοιες είναι οι υπηρεσίες τεκμηρίωσης, οι υπηρεσίες αυτοαρχαιοθέτησης, οι υπηρεσίες εξαγωγής δεικτών κτλ. Ευθυγραμμίζεται δε απόλυτα με σχετικές πρωτοβουλίες που λαμβάνουν χώρα στο εξωτερικό σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά και πρωτοβουλιών μεμονωμένων χωρών και κρατών μελών. Μέχρι τον χρόνο της συγγραφής του παρόντος έχουν τεκμηριωθεί περίπου 25000 επιστημονικά άρθρα από περίπου 90 εκδότες, οι οποίοι έχουν επιλεγεί με κριτήρια που χρησιμοποιούν διεθνή ευρετήρια και συμμετέχουν στο πρόγραμμα.

Σημαντικό τμήμα της ανάπτυξης των ηλεκτρονικών υποδομών του ΕΚΤ αφιερώνεται στην συστηματική τεκμηρίωση, διάθεση και πρόσβαση σε έγκριτα επιστημονικά δεδομένα, δηλαδή κυρίως πρωτογενείς πηγές, δημοσιεύσεις και ερευνητικά δεδομένα (research data). Οι ηλεκτρονικές αυτές υποδομές είναι τα λεγόμενα **αποθετήρια**: σημαντικά ανάμεσα σε αυτά είναι ο Πανδέκτης (το αποθετήριο πρωτογενών πηγών με δεδομένα του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του ΕΙΕ), το αποθετήριο του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών, το αποθετήριο της Ζωφόρου της Ακρόπολης, μεταξύ άλλων (<http://epset.gr/el/Digital-Content/Digital-Repositories>). Σε ευρύτερη κλίμακα, η μηχανή αναζήτησης **openarchives.gr** που αναπτύσσει και διαθέτει το ΕΚΤ, δίνει πρόσβαση σε μεγάλο μέρος του επιστημονικού αποθέματος που είναι δομημένο σε συλλογές και διατίθενται από σημαντικούς φορείς έρευνας, πολιτισμού και εκπαίδευσης (λ.χ. πανεπιστήμια, μουσεία, επιστημονικές εταιρείες, σχολεία κτλ.).

Το ΕΚΤ προσφέρει, επίσης, με τις ηλεκτρονικές του υποδομές και συναφείς υπηρεσίες σε έγκριτους φορείς έρευνας και πολιτισμού της χώρας τη δυνατότητα να μεταβούν σε ηλεκτρονικά περιβάλλοντα εργασίας με όρους ανοικτής επιστήμης (e-infrastructures and services). Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος του ΕΚΤ ως συντονιστή και συμμετέχοντα σε διεθνείς πρωτοβουλίες που υποστηρίζουν την ανάπτυξη των κατάλληλων πολιτικών και υποδομών οι οποίες με τη σειρά τους επιτρέπουν τη διεξαγωγή της ανοικτής επιστήμης στη χώρα μας και στην Ευρώπη σε συντονιστικό ρόλο (www.medoanet.eu; www.pasteur.eu) ή ως εταίρος (www.openaire.eu).

Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση

Τα παραπάνω καθιστούν σαφές ότι υπάρχει σημαντικό περιθώριο επεξεργασίας του θέματος για την Ελλάδα, αφενός για πιο αποτελεσματική διαπραγμάτευση των συνδρομών με τους μεγάλους εκδότες και αφετέρου για την εκ βάθρων κατανόηση των νέων εξελίξεων, την διαμόρφωση στρατηγικής για την αντιμετώπισή τους, καθώς και την τοποθέτηση των φορέων που εμπλέκονται. Και στις δύο περιπτώσεις είναι αναγκαία η αποτύπωση της παρούσας κατάστασης με στοιχεία, ώστε να υποστηρίζονται οι σωστές αποφάσεις. Είναι απαραίτητο να συλλέγονται και να αξιολογούνται συνεχώς τα στοιχεία χρήσης των συνδρομητικών προϊόντων, σε συνδυασμό με στοιχεία κόστους, οι πραγματικές ανάγκες των χρηστών τίτλο-προς-τίτλο καθώς και τα στοιχεία για τη συμμετοχή των ιδρυμάτων με οικονομική ενίσχυση σε προγράμματα δημοσιεύσεων ανοικτής πρόσβασης.

Για περισσότερο από μια δεκαπενταετία, τα big-deals έχουν αποτελέσει το κυρίαρχο μοντέλο για τις συνδρομές πολλών βιβλιοθηκών στον κόσμο. Με τη συνειδητοποίηση όμως ότι το περιβάλλον έχει αλλάξει, όχι μόνο εξαιτίας της σοβαρής οικονομικής ύφεσης που ανέδειξε ανησυχίες σχετικές με την ακαμψία και τη μη-βιωσιμότητα του μοντέλου αυτού, αλλά και εξαιτίας της διάδοσης εναλλακτικών τρόπων επιστημονικής επικοινωνίας, έχουν αρχίσει να διαφαίνονται σοβαρές προσπάθειες μείωσης του κόστους των συνδρομών αλλά και συμπερίληψης περισσότερων παροχών και υπηρεσιών από τους εκδότες, στους όρους των συμφωνιών.

Στην αναζήτηση βιώσιμων λύσεων³⁹ που θα εξασφαλίζουν την πρόσβαση των χρηστών τους στο περιεχόμενο που χρειάζονται, βιβλιοθήκες πανεπιστημίων και κοινοπραξίες βιβλιοθηκών στρέφονται προς ενέργειες που αποσκοπούν⁴⁰ σε α) αποχώρηση από big-deal συμφωνίες περιοδικών, με διαμόρφωση μικρότερων στοχευμένων πακέτων περιοδικών, με δυνατότητες αλλαγών στη σύνθεση των πακέτων όταν οι ανάγκες αλλάζουν β) συνδρομές «a la carte» σε περιοδικά υψηλής ζήτησης και διαπραγμάτευση τιμών για pay-per-view υπηρεσίες του εκδότη για περιοδικά χαμηλότερης χρήσης γ) τεχνολογική ενίσχυση και βελτίωση ροών εργασίας των υπηρεσιών διαδανεισμού πηγών μεταξύ βιβλιοθηκών (interlibrary loan –ILL) δ) διαπραγματεύσεις με τους εκδότες για εξορθολογισμό του κόστους των υπαρχόντων συμβολαίων που θα βασίζονται σε πραγματικά στοιχεία και διαφάνεια στ) διαπραγματεύσεις για συμφωνίες που θα συμπεριλαμβάνουν για το ίδιο κόστος περισσότερες υπηρεσίες και διευκολύνσεις π.χ. άρση ή ελάττωση του κόστους δημοσίευσης (APCs) των άρθρων των ερευνητών του φορέα σε υβριδικά περιοδικά του εκδότη, δωρεάν MARC βιβλιογραφικές εγγραφές, διευκολύνσεις στη μεταφόρτωση περιεχομένου σε αποθετήρια κτλ. Συνήθως οι παραπάνω ενέργειες έχουν καλύτερα αποτελέσματα σε συνδυασμό μεταξύ τους.

Είναι επίσης σαφές ότι η Ελλάδα πρέπει να προχωρήσει πιο εντατικά στην εμπέδωση του μοντέλου της ανοικτής πρόσβασης, τόσο με τη διαμόρφωση των σχετικών πολιτικών από

³⁹ McGrath, M. (2012), “Fighting back against the Big Deals: a success story from the UK”, *Interlending & Document Supply*, Vol. 40 No. 4, pp. 178-186

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

τους φορείς χρηματοδότησης έρευνας και τα ερευνητικά/ακαδημαϊκά ιδρύματα, όσο και με τις κατάλληλες υποδομές που θα επιτρέψουν στη χώρα να ενταχθεί στο ευρύτερο οικοσύστημα της ανοικτής επιστημονικής επικοινωνίας, συμβάλλοντας σε αυτό με το δικό της τρέχον επιστημονικό απόθεμα. Συνεπώς, όλα τα πανεπιστήμια και τα Ερευνητικά Κέντρα της χώρας είναι αναγκαίο να αναπτύξουν τα αποθετήριά τους και τις πολιτικές τους. Πέραν αυτού χρειάζεται σταθερή ενημέρωση και εκπαίδευση του ακαδημαϊκού και ερευνητικού προσωπικού, ώστε να κατανοήσει τα οφέλη της συμμετοχής του στο ανοικτό αυτό σύστημα και να κινείται με υπευθυνότητα σε ό,τι αφορά την επιστημονική επικοινωνία του και την απαίτηση για συνδρομητικά προϊόντα. Τέλος, χρειάζεται σταθερή διασύνδεση με Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες, ώστε να υπάρχει κυκλοφορία της γνώσης και των καλών πρακτικών στα θέματα της ανοικτής έρευνας και ανοικτής πρόσβασης σε αυτήν.

Συμπληρωματικά προς την υιοθέτηση πολιτικών ανοικτής πρόσβασης και την ανάπτυξη θεσμικών πρωτοβουλιών, είναι πλέον απαραίτητη η εμπειριστατωμένη αξιολόγηση της αποδοτικότητας και ο εξορθολογισμός του μοντέλου των συνδρομών. Καθώς οι όροι διάθεσης της επιστημονικής πληροφορίας μεταβάλλονται και η δυναμική των νέων επιχειρησιακών μοντέλων αποδεικνύει ότι υπάρχουν βιώσιμες λύσεις και εκτός του συνδρομητικού συστήματος, είναι σημαντικό να καταγραφούν και να διατίθενται σε δημόσια πρόσβαση τόσο το κόστος των συνδρομών, όσο και οι όροι των big deals, καθώς ο βαθμός πρόσβασης στις πληροφορίες αυτές θα επηρεάσει μελλοντικά τις συμφωνίες μεταξύ φορέων και εμπορικών εκδοτών.

Είναι επίσης αναγκαία η ανάπτυξη συστηματικών και συγκροτημένων πρωτοβουλιών ευαισθητοποίησης των παραγωγών και διαχειριστών της επιστημονικής πληροφορίας (ερευνητές, ακαδημαϊκά ιδρύματα, επιστημονικοί φορείς, ερευνητικά κέντρα κτλ.) σχετικά με τις ευκαιρίες, τις προοπτικές και τα πλεονεκτήματα της μετάβασης στο μοντέλο της ανοικτής πρόσβασης. Προς την κατεύθυνση αυτή, λύσεις όπως η ανάπτυξη ευρετηρίου APCs και η ενημέρωση σχετικά με τις δυνατότητες δημοσίευσης με όρους ανοικτής πρόσβασης σε γνωστά περιοδικά, θα συνέβαλαν σημαντικά στην αρχική εξοικείωση των ερευνητών με το μοντέλο της ανοικτής πρόσβασης, λειτουργώντας εισαγωγικά προς πιο στοχευμένες ενέργειες, όπως η υποστήριξη κατά τη μετάβαση εκδόσεων που χρηματοδοτούνται από δημόσιους πόρους (π.χ. περιοδικά και επετηρίδες πανεπιστημιακών τμημάτων) σε εθνικές υποδομές ανοικτής πρόσβασης.

Το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, με τον εθνικό χαρακτήρα της ηλεκτρονικής υποδομής στους τομείς της επιστήμης, τεχνολογίας και του πολιτισμού ενισχύει τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων με στοιχεία. Μπορεί, κατά συνέπεια, να διαδραματίσει έναν κεντρικό ρόλο στην αποτύπωση της παρούσας κατάστασης, συγκεντρώνοντας τα απαιτούμενα στοιχεία για όλα τα ανωτέρω θέματα. Μπορεί, επιπλέον να έχει έναν σημαντικό ρόλο στην προσφορά της υποδομής του (τωρινής και μέλλουσας) στα ιδρύματα, με στόχο την κάλυψη όλης της χώρας, και μπορεί να συνεισφέρει και στη διαμόρφωση άρτιων πολιτικών ανοικτής πρόσβασης που ευθυγραμμίζονται με τις απαιτήσεις της ΕΕ και με καλές πρακτικές σε διεθνές επίπεδο. Επιπρόσθετα, το ΕΚΤ μπορεί να διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο, τόσο στη διαμόρφωση πολιτικής για την ανοικτή πρόσβαση κεφαλαιοποιώντας στη συμμετοχή σε ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες και έργα, όσο και στην ευαισθητοποίηση της ελληνικής κοινότητας μέσω των δράσεων που υλοποιεί με επιτυχία για πάνω από δεκαετία.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω επισημάνσεων, εκτιμάται ότι η διαμόρφωση μίας εθνικής ομάδας εργασίας, η οποία θα αναλύσει την τρέχουσα κατάσταση, τα προβλήματα, και θα προτείνει συγκεκριμένες κατευθύνσεις στην ηγεσία του υπουργείου Παιδείας και στη ΓΓΕΤ προκειμένου η χώρα να προχωρήσει με τον καλύτερο και προσφορότερο τρόπο στην κάλυψη των αναγκών επιστημονικής πληροφόρησης της χώρας και στη συμμετοχή της στο οικοσύστημα ανοικτής επιστήμης που διαμορφώνεται στην Ευρώπη, είναι αναγκαία.

Διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο συνδρομών σε επιστημονικές δημοσιεύσεις στην εποχή της κρίσης: κρίσιμα ζητήματα και επιλογές

ΕΚΤ
ΚΕΙΜΕΝΑ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

N A T I O N A L
D O C U M E N T A T I O N
C E N T R E

Βασ. Κωνσταντίνου 48
11635, Αθήνα

Τηλ.: 210 7273900-1

Fax: 210 7246824

e-mail: ekt@ekt.gr

www.ekt.gr